

TA'LIMIDA INSHO YOZDIRISH, UNI TEKSHIRISH VA BAHOLASHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI

Ra`no Satimova Habibullayevna

Andijon viloyati Andijon shahar AndDTI akademik litseyi ona tili va adabiyot
fani o`qituvchisi .

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7109363>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada adabiy ta'limda o'quvchilarning bog'lanishli nutq malakalarini oshirishda eng muhim didaktik vosita hisoblangan inshoning ta'limiy ahamiyati; matnning oliy ko'rinishi hisoblangan insho, uning turlari, adabiy ta'limda insho yozdirish qonun-qoidalari va yo'l-yo'riqlari, uni tekshirishda qo'llaniladigan maxsus belgilar tizimi, inshoni baholashning ilmiy-nazariy asoslari va metodik tavsiyalari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Nutq o'stirishda yozma ishlarning o'rni, yozma ishlarning turlari, insho, bayon, taqriz, maqola, inshoning shakliga ko'ra turlari, inshoning pedagogik maqsadiga ko'ra turlari, og'zaki va yozma insho, ta'limiy va nazorat insho, adabiy insho, adabiy-ijodiy insho, erkin insho, rivoya insho, hikoya insho, taqriz insho, insho rejasi, sodda va murakkab reja, rejaning qismlari, epigraf, tezis, dalil, xulosa.

KIRISH

Maktab adabiy ta'limida nutq o'stirishga doir o'quv tadbirlarida yozma ishlarning o'rni katta. Nutq o'stirishga doir yozma ishlar o'tkazish o'quvchilarda badiiy matn ustida ishlash malakasini shakllantirish, bildirilmoqchi bo'lgan har bir fikrni o'ylab ko'rish hamda uning ta'sirchan va tushunarli bo'lishini ta'minlash borasida katta imkoniyatlarga egadir. Yozma ishlar olinganda, o'qituvchi sinfdagi har bir o'quvchi bilan alohida shug'ullanib o'tirishi shart emas. Buning ustiga, yozma ishlar faqat sinfdan bajariladigan tadbir bo'lmay, ularni uyga vazifa yoxud mustaqil ish sifatida ham berish mumkindirki, bu hol ham uning ulkan samara berish imkoniyati borligini ko'rsatadi. O'quv amaliyotidan ma'lum bo'lishicha, yozma nutq adabiy ta'limda ko'proq insho o'tkazish yo'li bilan rivojlantirilgani maqsadga muvofiqdir. Adabiyot fani bo'yicha o'rta ta'lim bitiruvchilariga qo'yilgan malaka talablarida "Adabiy-nutqiy kompetentsiyalar manbalar asosida turli mavzularda insho va ijodiy matnlar yoza olish" talabi qo'yilganligi ona tili va adabiyot fani o'qituvchilariga yaxshi ma'lum. Negaki, yozma ishlarning bu turida o'quvchida erkin fikrlash, narsahodisalarga mustaqil munosabat bildirish imkoni kengroq bo'ladi. Boshqa yozma ish turlarida bu imkoniyat bir qadar cheklangan bo'ladi. Masalan, bayon asosan matnni eslab qolish va qayta yozma hikoyalashga

yo'naltirilgan bo'ladi. Bayon yozdirilganda, o'quvchilarning matnga munosabat bildirish va ijodiy yondashuviga o'rin qolmaydi. Nutq esa munosabat jarayonidagina o'ziga xoslik, ijodiylik va ta'sirchanlik kasb etadi. Shu ma'noda adabiyot o'qitishda inshoning ahamiyati beqiyosdir. U o'quvchilarning bog'lanishli nutq malakalarini oshirishda eng muhim didaktik vosita hisoblanadi. Ayni shu holat adabiyot saboqlar tizimida insho yozishga katta e'tibor berilishini taqozo etadi. Insho – o'quvchining muayyan mavzu yuzasidan o'z fikr-mulohazalarini tilning grammatik qoidalariga muvofiq tarzda mustaqil yozma bayon qilish usuli. Bugungi kun adabiyot o'qitish metodikasi ilmida insho quyidagicha tasnif qilinadi:

1. Shakliga ko'ra: a) og'zaki insho; b) yozma insho.

II. Pedagogik maqsadiga ko'ra: a) ta'limiy insho; b) nazorat insho.

III. Yo'nalishiga ko'ra: a) adabiy insho; b) erkin insho; v) adabiy-ijodiy insho. IV. Janriga ko'ra: a) rivoya insho; b) tasviriy insho; d) muhokama insho; ye) taqriz insho; f) munozara insho; g) tadqiqiy insho v.h.k.

Inshoning muvaffaqiyatli yozilishi to'lig'icha unga yaxshi tayyorgarlik ko'rishga bog'liq. O'quvchi inshoda yoritilishi lozim bo'lgan mavzuni atroflicha bilishi kerak. Buning uchun u mavzuga tegishli materiallarni to'plab, saralab, eng keraklilaridan foydalangan holda o'z qarashlarini yozma shaklda ifodalashni uddalay olishi zarur. Milliy metodika ilmida metodist olimlarimiz tomonidan insho yozish qonun qoidalariga doir bir qator ilmiy izlanishlar qilingan. Jumladan, mashhur metodist olim S. Dolimovning: "Sinfda o'qituvchi rahbarligida analiz etilgan asar muhokama tarzida insho yozish uchun o'quvchilarga tayyor material beradi. Bu tayyor material tezis shaklida bo'lib, buni o'quvchi mustaqil ravishda kengaytirishi, faktlar bilan o'z fikrini isbotlashi va ...mustaqil ravishda tsitatalar kiritishi lozim", – deya berilgan tavsiyasi ta'limiy insho yozish bosqichlarini tayin etishi, unda o'qituvchi va o'quvchilar amalga oshiradigan ishlar ko'lamini ko'rsatishi nuqtai nazaridan g'oyat muhimdir. Inshoni mazmunli yozish va berilgan mavzuni chuqur yoritishga erishish uchun o'quvchi oldin inshoga tegishli bo'lgan mavzu, epigraf, reja, tezis, dalil, kirish, asosiy qism, xulosa kabi tushunchalarni puxta o'zlashtirib olishi zarur. Mavzu – inshoning nima haqda yozilishini belgilaydi va u umumlashma xarakterda, o'quvchi fikriga aniq yo'nalish berishni ko'zda tutadi. Epigraf – ijodiy ishning asosiy yo'nalishini belgilab berishga xizmat qiladigan so'z, ibora, jumla, maqol yoki parcha. U biror mashhur shaxsning asaridan keltirilishi ham, o'quvchining o'z fikri bo'lishi ham mumkin. Reja insho yozishda o'quvchining mavzu yuzasidan bilganlarini

muayyan tartibga solish, ifodani chegaralash va ta'sirchanligini oshirish, fikrni tizim holiga keltirish, muhimni nomuhimdan ajratish vositasidir. Har qanday insho reja asosida yozilishi shart. Negaki, rejasiz yozilgan inshoning boshi-keti bo'lmaydi. Insho rejasining hozir o'qitish amaliyotida bo'lgani kabi sodda yoki murakkab kabi ikki turdan qaysi birida bo'lishi hech kim tomonidan majburiy tarzda belgilanmasligi lozim. Rejaning qaysi turidan foydalanilganlik inshoning saviyasiga qo'yiladigan bahoga ta'sir ko'rsatmasligi kerak. O'quvchi ushbu inshoda bildirmoqchi bo'lgan fikrlarini tartibli ravishda ifodalashi uchun, qanday bo'lsa-da, albatta, reja tuzishi kerak. Reja o'quvchini insho yozish davomida maqsadli fikrlashga yo'naltirsa, o'qituvchiga o'quvchining fikrlash yo'sini qanday kechganini bilish va xolis baholash uchun ham zarurdir. Tezis ijodiy ish mobaynida ilgari surilishi ko'zda tutilgan asosiy fikr va fikrlar yig'indisi bo'lib, o'quvchi uni oldindan tasavvur qilishi va iloji bo'lsa, qoralama qog'ozga yozib qo'yishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Dalil – o'quvchining o'z qarashlarini asoslash va bayon etilajak asosiy fikrning to'g'riligini isbotlashga xizmat qiladigan ma'lumot va vositalar yig'indisi. O'quvchi inshoda o'zi bildirgan har bir fikrga o'rganilgan asar yoki mavzuda talab etilgan hayotiy hodisadan dalil topishga o'rganishi kerak. Kirish – yozma ishning zarurligi, mavzuning dolzarbligi va zarurligi nimadan iborat ekanligini ko'rsatishni ko'zda tutadigan, inshoda gap nima haqida borishini izohlab beradigan ijodiy unsur. “Kirish” qismining miqdori ko'pi bilan insho umumiy hajmining 10 foizidan oshmasligi maqsadga muvofiqdir. Asosiy qism – mavzu to'liq yoritib berilishi, rejadagi asosiy bandlar ifoda etilishi lozim bo'lgan qismlar. Asosiy qism insho umumiy miqdorining 80 foizidan kam bo'lmasligi maqsadga muvofiq. Shunga erishilganda, mavzuning mohiyati to'laroq ochiladi. Xulosa – ijodiy ish mavzusi yuzasidan chiqarilgan umumlashma to'xtam. Xulosa inshodagi asosiy umumlashtiruvchi fikr bo'lib, o'quvchining mavzu yuzasidan yozma ish faoliyatiyakunini ko'rsatadi. Inshoning xulosasi umumiy mavzudan bevosita kelib chiqishi, shu vaqtga qadar keltirilgan dalillarga tayanib bildirilishi zarur fikrdir. “Xulosa” qismining miqdori insho umumiy hajmining 10 foizidan oshmasligi maqsadga muvofiq. Insho rejasida “Kirish, “Asosiy qism”, “Xulosa” singari unsurlar alohida ko'rsatilmagani ma'qul ekanligini taniqli metodist olimlarimiz qayd etganlar . Bu unsurlar insho yozish kechimida ko'zda tutilishining o'zi yetarli bo'ladi. O'quvchilar yuqorida aytilgan talablarga to'liq amal qilgan holda insho yozishga o'rgansalar va ushbu mashg'ulot bilan muntazam shug'ullanib borsalar, ularning yozma nutqi ko'zda tutilganiday rivojlanishiga erishish mumkin bo'ladi. insholarga bir baho qo'yiladi . Alohida ta'kidlash kerakki, o'quvchilarning savodxonlik darajasini atay ko'tarish uchun

inshoga ikkita baho qo'yish tajribasidan voz kechish maqsadga muvofiqdir. Shundagina o'quvchilarning yozma savodxonlik darajasi qanday ekani aniq ma'lum bo'ladi.

Использованная литература:

1. Xalq ta'limi vazirining 2017-yil 3-iyundagi "O'rta ta'limning davlat ta'lim standartlari talablari asosida takomillashtirilgan o'quv dasturlarini tasdiqlash va amaliyotga joriy etish to'g'risida"gi 190-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan "Adabiyot fani o'quv dasturi".
2. Долимов С. Таълимий баён ва иншо. –Т.: «Ўқитувчи», 1968.
3. Қ. Йўлдошев, Қ. Хусанбоева, Р. Ниёзметова. Адабий таълим технологияси бўйича ўқув-услугий мажмуа. Тошкент: 2017.
4. Богданова О. Ю., Леонов С. А., Чертов В. Ф. Методика преподавания литературы. –Москва: «Academa», 2004.
5. Долимов С, ва бошқалар. Адабиёт ўқитиш методикаси, -Т.: «Ўқитувчи», 1967.
6. Йўлдошев Қ., Мадаев О., Абдураззоқов А. Адабиёт ўқитиш методикаси. –Т.: «Университет», 1994.